

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра
з теми: «**Кам'янець-Подільський другої половини
XVII – XVIII ст.**»

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальність 014 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою
Середня освіта (Історія та правознавство)
IstP1-B17z групи (заочної форми навчання)
Жарова Світлана Василівна

Науковий керівник: **Степанков Віталій
Валерійович**, кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ	C. 3
Розділ 1. Джерела та історіографія проблеми	C. 6
Розділ 2. Політичне становище та адміністративний устрій воєводського центру	C. 13
Розділ 3. Соціально-економічний розвиток міста	C. 27
Розділ 4. Культура Кам'янця-Подільського	C. 38
Висновки	C. 49
Список використаних джерел та літератури	C. 52
Додатки	C. 61

Вступ

Актуальність теми. Відновлення державної незалежності України дало могутній поштовх розвитку національної історичної науки, відкрило широкі можливості для відродження історичної пам'яті народу. Однією із проблем, яка була висунута на історичну авансцену самим життям, постало вивчення історії окремого населеного пункту України, як типу поселення і клітинки суспільного організму.

Історія міст України та їх населення нових часів, є невід'ємною частиною багатогранної історії українського народу. Поряд з основним виробником матеріальних благ тієї епохи – селянством, важливу роль у розвитку суспільства відігравали й міщани. Міське населення протягом століть брало активну участь у розвитку ремесел, промислів, торгівлі і т.д.

Не знайшла всебічного дослідження й нова історія Кам'янця-Подільського, міста-музею європейського значення. Незважаючи на те, що окремі сторінки його історії (історична топографія) останнім часом вивчаються досить активно, проблеми соціальної, демографічної, етнічної, економічної, містобудівної, культурної та інших сфер життя громад міста залишаються на недостатньому рівні вивчення.

Вищесказане й стало спонукальним моментом у виборі теми бакалаврського дослідження – “Кам'янець-Подільський в другій половині XVII–XVIII ст.”

Об'єктом бакалаврської роботи є історія міста Кам'янця-Подільського.

Предмет дослідження – політико-адміністративне становище, соціально-економічний та культурний розвиток Кам'янця-Подільського в другій половині XVII–XVIII ст.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, історизму та системності. При розв'язанні поставлених завдань були

використанні такі методи дослідження: аналіз науково-історичної літератури; ознайомлення, вивчення та узагальнення архівних матеріалів; історико-статистичний; історико-хронологічний; історико-порівняльний. Варто, зауважити, що для успішного виконання дослідження, ми широко використовували й інші методики. Зокрема, використання історико-генетичного методу у роботі дозволило нам простежити історичні явища та процеси, які розгорталися у Кам'янці-Подільському у досліджуваний нами період та вивчити взаємозв'язки між ними. Проблемно-хронологічний та ретроспективний методи дали змогу виділити основні напрямки розвитку міста та виокремити його основні періоди, встановити відповідні хронологічні точки тощо. Крім того, застосування міждисциплінарного підходу, зокрема використання категоріального апарату географічної, економічної та правової наук дало можливість встановити особливості розвитку Кам'янця-Подільського у другій половині XVII–XVIII ст.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі компілятивного підходу до широкої історіографічної бази та при залученні писемних джерел висвітлити політико-адміністративний, соціально-економічний та культурний аспекти розвитку міста Кам'янця-Подільського у зазначений період.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- ✓ опрацювати історіографію та джерела з даної проблематики;
- ✓ висвітлити політичне становище та адміністративний устрій міста;
- ✓ простежити соціально-економічне становище міста;
- ✓ показати рівень культурного розвитку Кам'янця-Подільського тощо.

Наукова новизна одержаних результатів визначається передусім тим, що автор роботи вперше, на основі ретельного аналізу існуючих на сьогоднішній день джерел та історіографічної бази, зробив спробу

комплексного дослідження історії міста Кам'янця-Подільського у другій половині XVII–XVIII ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XVII – XVIII ст. Нижня межа пов'язана із національно-визвольними змаганнями українського народу середини XVII ст. та їх кардинальним впливом на подальший розвиток міста; верхня – пов'язана із входженням Поділля до складу Російської імперії (1793 р.), що стало певним вододілом в українській історії і, зокрема, у розвитку подільських міст.

Територіальні межі бакалаврської роботи охоплюють територію міста Кам'янця-Подільського та його передмість.

Практичне значення нашого дослідження визначається в тому, що його матеріал може бути використаний на уроках краєзнавства в 7-х класах загальноосвітніх шкіл, при підготовці студентів історичних факультетів до практичних чи семінарських занять, у викладанні вузівських спецкурсів і спецсемінарів, при виготовленні путівників, проведенні екскурсій та ін.

Мета і завдання бакалаврської роботи зумовили її **структуру**. Дослідження складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

Висновки

Друга половина XVII–XVIII ст. в історії Кам'янця-Подільського – період особливий. Соціальні та національні потрясіння, яких зазнала в ті часи Україна, в тому числі і Кам'янець, значною мірою відбилися і в усіх сферах його життєдіяльності: культурі, містобудуванні, демографічній, етнічній та соціальній структурі населення, розвитку ремесел, торгівлі, сільськогосподарського виробництва тощо.

Звертаючи увагу на містобудівний і територіальний аспекти міста, зазначимо, що вони час від часу то регресували, то прогресували. Незважаючи на руйнації кінця XVII ст., процес складання міської території продовжувався. Більш інтенсивно забудовувалися старі квартали, розширювалися і розплановувалися нові, реконструювалися і зводилися добротні споруди різного призначення, які підпорядковувалися новим містобудівним нормам. Саме у досліджуваній період завершилося становлення головних рис територіальної історії Кам'янця, які проявлялися в ній ще з XV ст. В адміністративно-територіальному відношенні місто в ті часи складалося із Старого та Нового замків, Старого міста та передмість.

Вивчення праць істориків та окремих писемних джерел дає можливість підвести підсумки і щодо кількості міського населення, його етнічної характеристики та соціальних станів. З'ясувалося, що протягом другої половини XVII–XVIII ст. кількість мешканців не була стабільною. Вона коливалася від 4 до 10 тис. осіб. Така їх кількість обумовлювалася певними історичними обставинами. Зокрема, якщо до захоплення міста Османською імперією в ньому мешкало 5 тис. жителів, то у 1681 р. – 3,5. Окрім них дослідники назвали і військовиків, яких джерела зафіксували в біля 6,5 тисяч осіб. Отже, на кінець 90-х рр. XVII ст. чисельність населення Кам'янця-Подільського становила 10 тис. мешканців. Наприкінці XVII – в

першій половині XVIII ст. чисельність кам'ячан різко зменшилася, а до кінця століття досягала ледве 4,5-5 тис. жителів.

Строкатою була й етнічна структура кам'ячан, у числі яких джерела вказують на українців, вірмен, поляків, євреїв та ін. Українське населення в досліджуваній період втратило своє економічне та політичне становище і піддавалося колонізації й окатоличенню, усувалося майже від усіх сфер міського управління.

Соціальна структура міського населення залишалася такою ж, як і в попередні століття. Найвищі щаблі влади та управління займали патриції – найбільш заможні представники польського, турецького, вірменського і незначна кількість українського, хоча головний тягар функціонування міста лягав на плечі представників поспільства і незаможного плебейського стану.

В економічному житті міста тих часів спостерігалися значні зміни. Якщо з середини XVII ст. і до 1672 р. Кам'янець еволюціонував як важливий осередок внутрішньої і міжнародної торгівлі, то з кінця XVII і до середини XVIII ст. у цій сфері економіки він зазнавав кризи. З другої половини XVIII ст. спостерігалось відродження торговельного життя. На ярмарки до Кам'янця приїжджали купці з Іспанії, Туреччини, Польщі, Московщини, Німеччини та інших країн. Разом з тим зазначимо, що зовнішня торгівля міста не могла вже досягти рівня свого розвитку у XVI – першій половині XVII ст.

Ремесло у Кам'янці протягом досліджуваного нами періоду пройшло майже всі етапи еволюції: апогей розвитку, криза, відродження, поступове наростання кризи та умовний занепад. Цей процес простежується на основі чисельності цехів. Якщо у другій половині XVII ст. джерела зафіксували 18 цехів, на початку XVIII ст. – 3, а вже наприкінці XVIII ст. – 12. При умові, якщо до кінця XVIII ст. кам'янецьке ремесло досягло певних успіхів, проте форма його організації та сфера виробничих відносин

ставала перешкодою на шляху до капіталістичного виробництва. Це явище було характерним для всіх міст України, що перебували під владою Речі Посполитої. У них до кінця не завершився суспільний розподіл праці, внаслідок чого ремесло остаточно не відокремилося від сільськогосподарського виробництва, що надавало місту певні риси аграрного характеру.

Таким чином, переборюючи значні фінансово-економічні труднощі, місто у другій половині XVII – протягом XVIII ст. продовжувало розвиватися, виконувати функції воєводського осередку Поділля, центру повіту та кам'янецького староства, важливого оборонного, культурного і релігійного форпосту краю, значного торговельного та ремісничого центра України.

Список використаних джерел та літератури

а) Джерела:

1. Dyspartament kwater w miescie Kamieniec-Podolski r. 1789 // Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 39. Оп. 1. Спр. 126. 387 арк.
2. Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). Ч. 3. Т. 2. Київ: Университетская типография, 1875. 715 с.
3. АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. Київ, 1890. 634 с.
4. АЮЗР. Ч. 4. Т. 2. Київ, 1875. 628 с.
5. АЮЗР. Ч. 5. Т. 1. Київ, 1869. 652 с.
6. АЮЗР. Ч. 5. Т. 2. Київ, 1890. 771 с.
7. АЮЗР. Ч. 7. Т. 1. Київ, 1886. 532 с.
8. АЮЗР. Ч. 8. Т. 2. Київ, 1894. 772 с.
9. План Каменец-Подольской крепости 1797 г. // Фонди національного історико-архітектурного заповідника “Кам’янець”.
10. План Каменца-Подольского 1753 г. // Фонди національного історико-архітектурного заповідника “Кам’янець”.
11. План Каменца-Подольского 1773 г. // Фонди національного історико-архітектурного державного національного заповідника “Кам’янець”.
12. План Каменца-Подольского 1793 г. // Фонди національного історико-архітектурного заповідника “Кам’янець”.
13. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень. 1983. № 10. С. 87-102.
14. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень. 1983. № 9. С. 84-99.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 39. Оп. 1. Спр. 1. Актова книга кам’янецького магістрату. 1519 pp. 2004 арк.
16. ЦДІАУК. Ф. 39. Оп. 1. Спр. 46. Актова книга кам’янецького магістрату. 1700–1713 pp. 340 арк.

17. ЦДІАУК. Ф. 39. Оп. 1. Спр.47. Актова книга кам'янецького магістрату. 1701–1713 рр. 998 арк.

б) Література:

18. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / Олуйко В. М. Слободянюк П. Я., Баюк М. І.; За заг. ред. Смолія В. А., Слободянюка П. Я. Хмельницький, 2005. 400 с.

19. Антонович В. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Київ, 1885. Т. 1. 230 с.

20. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. Социально-экономические предпосылки войны). Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 209 с.

21. Брянцева Т. Характерні риси розвитку міст Поділля у XVIII ст. // Вісник Київської університету. Історичні науки. Київ, 1974. Вип. 16. С. 98-106.

22. Владимирский-Буданов В. Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства народного образования. Вып. X–XII. СПб., 1868. С. 519-620.

23. Григорян В. Р. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии). Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1980. 291 с.

24. Дашкевич Я. Розселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 150-181.

25. Дашкевич Я. Р. Економіка і заселення Кам'яниччини під час турецької окупації (80-ті рр. XVII ст.) // Проблеми економічної географії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 152-153.

26. Доронович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в Каменец-Подольском // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (далі – ТПЕИСК). Каменец-Подольский, 1878. Выпуск 2. С. 15-30.

27. Доронович М. Предградье Каменец-Подольского Русские фольварки до XIX в. // Подольские епархиальные ведомости .1888. № 11-25.

28. Карачківський М. До історії кам'янецьких цехів. Статут цеху олійників 1774 р. Київ, 1928. Книга 17. С. 135-142.
29. Клименко П. Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654–1754. Київ: б.в., 1926. 206 с.
30. Клименко П. В. Цехи на Україне. Київ: б.н., 1929. 199 с. + XII с.
31. Клименко П. В. Цехова книга бондарів, стельмахів, столярів міста Кам'янець-Подільський від 1601 до 1803 рр. Київ: б.в, 1932. 179 с.
32. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 388 с.
33. Компан О. С. Місто Кам'янець-Подільський – центр навчання ремеслу в XVII–XVIII ст. (за матеріалами цехових книг) // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів: Каменярь, 1970. С. 85-87.
34. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. Київ: Наукова думка, 1993. 185 с.
35. Крикун М. Втечі на Поділля в першій половині XVIII ст. // Вісник Львівського держуніверситету. 1963. № 3. С. 79-87.
36. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Львів, 1994. Т. ССХХVIII. С. 97-109.
37. Крикун М. Колонізація Подільського воєводства у першій половині XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. 1972. Вип. 2. С. 85-104.
38. Крикун М. Населення Подільського воєводства в першій половині XVII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 115-123.
39. Крикун М. Повітовий поділ Подільського воєводства в останній чверті XVI–XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 32. Львів, 1997. С. 43-53.

40. Крикун М. Г. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.) // Український археографічний щорічник. Вип. 2. Київ, 1993. С. 193-262.
41. Марочкін В. Значимість “обволання” і роль “кликуна” в суспільно-політичному житті міст України в XVI–XVIII ст. // XVIII Подільська науково-краєзнавча конференція. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 71-73.
42. Мицик Ю. А., Степанков В. С., Стороженко І. С. Сполохи козацької звитяги: нариси. Дніпропетровськ: Січ, 1991. 206 с.
43. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Авт. колект.: Л. Баженов, І. Винокур, О. Завальнюк, В. Степанков та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 328 с.
44. Опря А. В. З історії католицької церкви на Поділлі (XIV–XVIII ст.) // Кам'яничина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С. 65-70.
45. Отамановский В. Д. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII веках и магдебургское право // Вопросы истории. 1958. № 3. С. 121-141.
46. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / Лотоцкая Л. В., Полторацкая Э. А., Пономарева Г. Л. Київ: “Будівельник”, 1986. Т. 4. 367 с.
47. Петров М. До історії торгівлі Кам'янця-Подільського у XVIII ст. // Академія на пошану професора Л. А. Коваленка. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 94-106.
48. Петров М. Записки іноземців XV–XVIII ст. – важливе джерело з історії Кам'янця-Подільського // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2007. С. 281-305.
49. Петров М. Історична топографія передмість м. Кам'янця-Подільського у XVIII ст. // Подільська старовина: Науковий збірник. Вінниця, 1993. С. 162-167.
50. Петров М. Міські землеволодіння в структурі економічного життя

Кам'янця-Подільського XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 14. С. 375-388.

51. Петров М. Передмістя Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod redakcją F.Kiryka. Т. II. Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. С. 188-209.

52. Петров М. Плани Кам'янця-Подільського XVIII ст. – важливе джерело з історичної топографії міста // Давня і середньовічна історія України. На пошану І.Винокура. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. С. 320-327.

53. Петров М. Про час виникнення та адміністративно-правовий устрій вірменської громади Кам'янця-Подільського у XIV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 17. С. 140-160.

54. Петров М. Соціально-економічний розвиток Кам'янця-Подільського в другій половині XVII–XVIII ст. // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження Поділля. Т. 1. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. С. 225-245.

55. Петров М. Б. Географічний і військовий фактори та їх вплив на історичну топографію Кам'янця-Подільського XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т. 3 (5). С. 80-88.

56. Петров М. Б. Записки іноземців XV-XVIII ст. як важливе джерело з історії Кам'янця-Подільського // Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 197-212.

57. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського XVIII ст. в історіографії XIX – початку XX ст. // Кам'яничина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С. 74-77.

58. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського в писемних

джерелах XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. Т. 1 (3). С. 51-60.

59. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 384 с.

60. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський – важливий осередок торгівлі України в XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2002. Т. 8 (10). С. 179-190.

61. Петров М. Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVII–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. № 11. С. 93-104.

62. Петров М. Б. Організація та розвиток внутрішньої торгівлі Кам'янця-Подільського у XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. Т. 13. С. 241-257.

63. Петров М. Б. Про час виникнення та історико-топографічну еволюцію польського ринку у Кам'янці-Подільському в XV–XVIII ст. // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції. Хмельницький, 1999. С. 80-87.

64. Петров М. Б. Розвиток Кам'янця-Подільського у XVIII ст. та його вплив на історичну топографію міста // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет; Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. Т. 4 (6). С. 134-143.

65. Пламеницкая О. А. Особенности средневековой застройки центра Каменца-Подольского // Архитектурное наследие. Москва, 1985. № 33. С. 53-58.

66. Ричков П. Першоджерела до історії архітектури та містобудування України у збірках Відня // Архітектурна спадщина України. № 3. Ч. 2: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури. Київ, 1996. С. 35-36.

67. Сементовський А. Каменец-Подольський. СПб.: б.н., 1862. 78 с.

68. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. К.: Типография С. В. Кульженко, 1895. 249 с.

69. Сецинский Е. Материалы до истории цехов в Подолии. Каменец-Подольский, 1904. 278 с.

70. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (далі – ТПЕИСК). Вып. IX. Каменец-Подольский, 1901. 1074 с., 175 с.

71. Сіцінський Ю. Нариси з історичної топографії Кам'янця-Подільського та його околиць. Кам'янець на Поділлі: б.в., 1994. 64 с.

72. Слободянюк П. Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. Історико-етнографічне видання. Хмельницький: Поділля, 2004. 296 с.

73. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національно визвольна революція XVII ст.. (1648–1676 рр.) // Україна крізь віки. Київ: Альтернативи, 1999. Т. 7. 352 с.

74. Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины. Київ: “Будівельник”, 1971. 267 с.

75. Степанков В. В. Кам'янець-Подільський у політичних планах Богдана Хмельницького // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Т. 12. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 101-108.

76. Степанков В. В. Кам'янець-Подільський у середині XVII ст. (1648–

1652 pp.) // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції. 14-15 травня 2005 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 31-33.

77. Степанков В. С. Вибух у кам'янецькому замку 26 серпня 1672 р.: героїчний вчинок чи трагедія випадковості // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет: інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 44-46.

78. Степанков В. С. Кам'янець-Подільський у другій половині XVII ст. // Мицик Ю. А., Степанков В. С., Стороженко І. С. Сполохи козацької звитяги: нариси. Дніпропетровськ: Січ, 1999. С. 173-200.

79. Степанков В. С. Поділля в період раннього феодалізму (XIV–XVIII ст.) // Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. Хмельницький, 1990. С. 62-114.

80. Степанков В. С. Подільські опришки та їх боротьба з турецькою залогою Кам'янця-Подільського (осінь 1672–1674 pp.) // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. С. 71-73.

81. Степанков В. С. Рух опришків в околицях Кам'янця-Подільського влітку-восени 1648 р. // Питання історії України. Збірник наукових статей. Т. 6. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. С. 83-86.

82. Степанков В. С. Становище Кам'янця-Подільського та умови життя його мешканців у роки турецької окупації (1672–1699) // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 221-225.

83. Стецюк К. І. Київ – центр освіти і науки на Україні в XVII ст. // Український історичний журнал. № 11. Київ, 1970. С. 55-68.

84. Трубчанінов С. В. Поділля в останній третині XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 1 (3). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. С. 220-229.

85. Трубчанінов С. В. Соціально-економічний розвиток Поділля в 50–60-х роках XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т. 8 (10). С. 207-217.

86. Тхор В. Про органи управління в містах України другої половини XVII–XVIII ст. // Український історичний журнал. 1975. № 12. С. 99-115.

87. Шевченко Т. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648) // Молода нація. Альманах. Київ, 2000. С. 164-178.